

ԱՄԲԱՆԱԲԵՐ

ՀԱՍՈՐԱԿԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅՈՑ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ԼՈՅՍ Է ՏԵՍՆՈՒՄ ԿՐԱԿԻ ՕՐԵՐԸ

10 40754

ՄԱՐԿԵՆԻԸ օտարական 4 բարի, կէս օտարւան 2 բ. 50 կ. անց Ընկեր, քիւն անդամներ, հայ դպրոցների, առաջինների անց Ինքնակաթանց համայն՝ օտարական 3 բ., կէս օտարւան 2 բ. Արտասահման՝ օտարական 5 բ., կէս օտարւան 3 բ.

ՄԱՐԴԻՆԻՔԻՆԵՐԸ թիֆլիս, Արաարտղեան հրապար. № 7.

Հետաքննության № 29.

1903 г. — Тифлисъ, „Амбасажеръ“. Tiflise, Rédaction du journal „Hambaveber“.

ՅԱՆԱՐԱՐԱՐԻՆԵՐ՝ ասդին 10 հազ.

Մեծագործութիւնը քաղ Է
Տպագրելու ապարկում

Տղազորութեան համա
գինք ամիս խմբ- ար ճանաչուած մեծ յողուածները պահուած են
, իսկ փառքերն անմիջապէս ոչնչացուած:

Տպագրութեան համար և համար թղթակցութեանց և յոգուածներէ առթիւ
խմբագրութիւնս պարտաւոր չի համարում տրուած խտրանքներէն որոշ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐԷԽԱՆԻՆԻՆ ԳՍՏԵՐԱԶՄԸ. — ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. —
 ԳԵԼԿԱՐ. ԹՕՐԳՈՒԹԻ. — ԻՐԳ ԲՐԱՅՈՒՆ. ԱՐԶ. ՄԱՖԻՐԱՆ.
 ԻՆԴ ԵՆ ԱՊԱՆԱՆԳՈՒՄ ՀԱՅԿԵՐ, Գ. ԵՆ ԳԻՐԱՐԵԼԱՆԻ.
 ԱՄԱՆՈՒ ԳԵԼԿԱՆՈՒՄՈՒՄ ՄԶՈՅ Ե ԲԻԹԼԻՍԻ ԳԱԳԹԱԿԱՆԱԿԱՆ
 ԴՈՒՄԱՆ. ՀԱՅՈՒՐԳՈՒ. — ՏԻՐԱՍԹԱՆԱՆ ԹԵՐԹԻԿԵՐ (ՆԱՄԱԿ
 ԴՈՒՄԱՆ) ՍԵՆՆԻՐԻ. — ՏԱՐԵՐԻՐԻ ԲԱՐԵՆԳՐԱՆԻՐԻՆԱՆ,
 ԵՆԻՐ. — ԳԱՐԵՆԱՆՈՒՄԱՆ ԳՐԱՐԸ. — ԲՐՈՆԻԿՈՆ. — ՏԱՇԿԱՆ.
 ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽԱՅԱՆԳՈՒՄ, ԹԱՐԱՎ. ՄԱՏԱԿԻ. — ԴԵՂԱ

ԲՈՒԵՍ.— Մի Ստեփ, Աղաստե՛ղ, շտեղծու՛մ եմ։— Անյոզ քրքիշներ,
Ծ. Ք.-ի.— ԳԲԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Թշուառութեան ծովը, Բ. Այվա-
ղեանի.— ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ.— Մանկանոցի խաղերը, Բ. Ս.-ի.—
ԳԻՏԱԿԱՆ.— Խոլերա (շարունակութիւն), Բժ. Բ. Աղաստեղեանի.—
ՊԱՏՄԱԿԱՆ.— Ծառան Իշխանուհի, Սահ. Մոզլեանի.—
ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ.— Հայ թատրոն, Արտիստի.— ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱ-
ՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ,—

Համաժողովարեային պատերազմը

ՏԱՆԿԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԲԵՄԷ

Կ ո Վ կ ա ս ե ա ն ճ ա կ ա տ ու մ այս շարաթ վերականգնեցին սահմական գործողութիւնները ծովամերձ շրջանում: Կարաբուրնու-սուի շրջանում յարձակման դիմելով՝ ռուսները ամսոյս 20-ին Աւ ծովի ականակերների օգնութեամբ զուրա են մղում թշնամուն իրենց զիբբերից: Յաջորդ օրերը նրանք զարդացնելով իրենց գործողութիւնները գրաւում են Պետրա-Կալէի ամրութիւնները և հասնում մինչև Կարշուտ-դարասի գետի ակունքը: Ռուսական այս յարձակումն ըստ երեոյթին անակրնկալ էր թիւրքերէ համար: Իրենց ամրոցը ոյժը կենտրոնացնելով Երզնկայի և Մուշ-Ռիթիսի գծերի վրայ՝ նրանք աչքաթիւղ էին արել հիւսիսային գծերը, որից և յաջողութեամբ օգտուեցին ռուսները:

Ռազմաճակատի միւս զօների վրայ աչքի ընկնող գործողութիւններ տեղի չեն ունեցել: Միայն Բալլէրի Չիֆֆլիսից արեւմուտք և Օգնուտից արեւմուտք մի քանի անգամ օւժեղ Նեոսիոյզ խմբերի ընդհարումներ են եղել, որոնց միջոցին հուաներին յաջողուել է մի քանի կէտում գտնու մղել թիւրքերին իրենց զիջւորից և պատերազմական աւար խլել նրանցից:

Գարուկական ձախաստում ընդհանրապես դրուժխնն
ունիտոսիս է Ֆուսմ: Այս շարաթ ուսանիքը մի փոքրիկ յաջողու-
թիւն ունեցան Սպանիոյ Թեւրան տանող ճանապարհի վրայ:
Նրանք դուրս մղեցին Թեւրերին Բաշան քաղաքից, որ 220 վերստ
Թեւրանից հարաւ է գտնուում:

The Right Honble.
VISCOUNT BRYCE, O.M., D.C.L., LL.D.
MEMBER OF THE HOUSE OF LORDS

Միջադեպի և Եգիպտոսի ճակատներում այս շաբաթ միայն սալաոնականների կռիւներ տեղի ունէին: Անգլիացիք մի քանի կէտերում սալաոնականներից յաջողութեամբ ուժակոծել են թշնամու դիրքերը:

ԱՒՍՏՐՈՒ-ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱՔԵՄԸ

Ռուսական ճակատի հիւսիսային գծերում պատերազմական գործողութիւնները դժուարացել են շնորհիւ աշնանային անձրևներից գոյացած լճերի ու ճահիճների: Այնուամենայնիւ Ռիգայից արևմուտք երկու կողմի մարտկոցները անընդհատ գործում են, երբեմն հասցնելով իրենց կրակը մրրկային աստիճանի:

Հարաւային գծերի վրայ յամառ կռիւներ տեղի ունէին Վլադիմիր-Վոլինսկի ճանապարհից մինչև Դնեստր գետը: Թշնամին խիստ զօրեղ ամրութիւնների վրայ հսկայական զինուորական ուժեր կենտրոնացնելով յամառութեամբ դիմադրում է ռուսներին՝ նրանց առաջխաղացութիւնը կասեցնելով: Այս շաբաթ վերջիններս յաջողութիւն են ունեցել Զլաչևսկի ուղղութեամբ՝ գերելով 522 զինուոր և 17 սպայ: Բրժեզանից հարաւ նոյնպէս ռուսներին յաջողուել է յետ մղել թշնամուն իր առաջաւոր դիրքերից:

Անգլո-Ֆրանսական ճակատում դաշնակիցների առաջխաղացութիւնը Սոմից հիւսիս շարունակում է: Այս շաբաթ նրանք Մորալ-Բուշեան գծի վրայ մօտ 1000 մետր առաջ են գնացել, որի ժամանակ գերել են 800 զինուոր և 23 սպայ: Առանձնապէս ուժեղ կռիւներ տեղի ունեցան Արլենկարի շրջանում, ուր ֆրանսացիք կոտրելով թշնամու յամառ դիմադրութիւնը՝ ներս խուժեցին նրանց խրամատները և 1250-ից ավելի մարդ գերեցին:

Իտալական ճակատում լեոնային կռիւներ են տեղի ունենում Կարնեան Ալպերում: Իտալացիք այստեղ տիրացել են մի քանի կարևոր լեռնահանգոյցների՝ գերելով մօտ 300 մարդ:

Ռումանական ճակատում հիւսիսային և հիւսիսարևմտեան գծերում համեմատաբար հանգիստ է: Ղարալիի մօտ և Ֆոզարաշի-Մագիսարի միջև ռումանները այս շաբաթ մի քանի անգամ ջարդ տուին թշնամուն՝ խլելով նրանցից 8 գնդացի և գերելով մօտ 1000 մարդ: Սակայն Պետրաշէնի շրջանում նրանք ընդհանրապէս պաշտպանողական դերի մէջ են, իսկ տեղ-տեղ էլ յետ են քաշւում, որովհետեւ թշնամին այս շրջանում բաւական խոշոր զինուորական ուժեր է կենտրոնացրել:

ԲԱՆՔԱՆԵԱՆ ՌԱԶՄԱՔԵՄԸ

Սալոնիկի ճակատում այս շաբաթ ուժեղ կռիւներ եղան սերբական և անգլիական գծերի վրայ: Սերբերը ֆրանսացիների և ռուսների օջակցութեամբ Զլորինայից հիւսիս պատռեցին բուլղարների երկրորդ շարքի ամրութիւնները, գերելով մօտ 800 բուլղար զինուոր և սպայի հետ միասին: Նրանք այժմ Մոնաստիրի պատերի տակ են պնտւում: Քաղաքն այժմ ուժակոծւում է և ամենայն հաւանականութեամբ այս քանի օրս կընկնի դաշնակիցների ձեռքը: Անգլիական գծի վրայ թշնամին յետ է շարտուել Ստրումայի ափերից զէպի իր ամրութեանց երկրորդ շարքը: Իրենց հապճէպ նահանջի ժամանակ բուլղարները անագին ջարդ են կրել անգլիացիներից: Կենտրոնի կամ ֆրանսական գծի վրայ այս շաբաթ սովորական թնդանօթամարտ և հետախոյզ խմբերի գործողութիւններ տեղի ունէին:

Դոբրոլիշայի ճակատում ռումանների և ռուսների առաջխաղացութիւնը շարունակւում էր այս շաբաթ: Ռուսները զբաւեւ են Կարաբակ և Բէսաուլ գիւղերը՝ գերելով 300 բուլղար և խլելով 6 թնդանօթ, իսկ ռումանները զբաւեւ են Անչազու գիւղը՝ գերելով 1000 մարդ և խլելով 7 թնդանօթ: Սակայն Տուր-դուկայի և Ռուշուկի միջև Ռումանների անցեալ շաբաթ սկսած առաջխաղացութիւնը յաջողութիւն չունեցաւ: Բուլղարները ներանց յետ են շարտուել Դանուբի ձախ ափը:

ԾՈՎԻ ՎՐԱՑ

Գերմանական սուզանաւերը վերսկսել են իրենց զործութիւնները:

Այս շաբաթ նրանք խորտակել են 10-ի նաւ, որոնք մեծ մասամբ չէզոք պետութեանց են պատկանում:

Ներքին տեսութիւն

ՄԵՏ ԲԱՐԵԿԱՄԸ

«Մառայել Հայաստանին՝ նշանակում է ծառայել քաղաքակրթութեան...»

ԴԱՅՈՒՄ

Այնտեղ հեռու Մեծն Բրիտանիոյ ամպամած և մշուշաբերկնակամարին ներքե, մի անվահներ ծերունի է ապրում, սիրտը տարիներ շարունակ բարախել է Հայաստանի համար:

Ժամանակակից գիտական գէնքերով ու զբաղներով զբաւորւած, մարդկայնութեան և արդարութեան հաւատարմով շնչուած այդ ծերունին Լորդ Բրայսն է, որի պատկերը դեռ կնք «Համալսարան» ներկայ համարում:

Նրա անկաշառ հոգին ցաւել ու յուզուել է մեղ համար մեն անգամ, երբ Հայաստանի ամպամբռ սարերի վրայ շարունակուեցին Բազաւորել: Նրա գեղածիծաղ ու արդարադաշտերն հեղեղուել են արեան գետերով, երբ կեանքով ու թիւով լիք նրա օջախներն, մտքի ու լոյսի հանդրուան յիշատակարանները կրնկահար՝ կործանուել են բարբարոսների արշաւանքներից...:

Նրա մեծ սիրտը բարախել է նաև այն ժամանակ, երբ ժողովուրդը՝ որպէս Արևելքի հին քաղաքակրթութեան երկրորդ քուրմ, լոյսի պայծառ ջահեր է վառել Փոքր Ասիոյ այս լար և անթափանց հորիզոնների վրայ և մտքի տաճարներ հուցել՝ Ներսիսական թարմ ու գեղեցկաժառ մշակոյթով տուաճացնելու և յաւերժելու համար:

Ներկայ մշտաւնջի ծանր օրերումն ևս, երբ մեր ցնորհալի աւազանաւոր ողջակէզ է բերուել յանուն ազգայնազատութեան, երբ նրա կտրուած երակներէն կաթիլ-կաթիլ քամւում է նրա կենսունակութիւնն ու կեանքը, Արևելքի մեծ նուն Մարդը, կրկին իր հայրական ու մարդկայնական գործից բազուկները կարկառում է մեզ:

Կարկառում ու ժպտում է մեր երեսին, ցաւում մեր նախապաշարները համար, բողբոջում մեր արդար դատին ի խնայման մեծարում մեր դարաւոր, անուրանալի բարձր ժառանգութիւնները...:

Նա այսօր կատարում է այն վեհ, անշահախնդիր և քրտնեղական առաքելութիւնը, ինչ որ կատարում էր սրանից առաջ ներ առաջ՝ իր անդրանիկ զինակիցը՝ Գլադստոն:

Այդպիսի գնահատելի առաքելութիւն կատարեցին և կատարում են տակաւին Ֆրանսիայում՝ Բրէսսանէներ, Փիէ-Պիառնի Ժօրէսներ, Անաթօլ-Ֆրանսներ... Անգլիայում՝ Գլադստոն, Բրայս, Բեքստոն և ուրիշներ...:

Անկաշառ ու անկեղծ զգայնութեամբ լեցուն, բոլոր օտարները հայկական ճշուած ու մոռացուած ձայնին ունկնդրող նրա տարազիր ու ընաւեր որդիների հեծեծանքներին արձագանքելով, ոչ միայն արդարութեան և մարդկայնութեան իդէալներ երկրպագած պիտի լինին, այլև արեւելքի այս թանձրախաւ մթնոլորդին մէջ՝ քաղաքակրթութեան լոյսի ճառագայթում պիտի նպաստեն...:

Ամբողջ հատորներ հազիւ բաւականանան տալու նրա խօսած ճառերը և գրութիւնները: Դուք էլ շատերի յիշողութեան մէջ դեռ թարմ է վերջին հայկական աղէտի առթիւ, 1915 հոկտ. 6-ին Լորդերի Պալատին մէջ խօսած պատմական ճառը, ուր նա անգերազանցելի պերճախօսութեամբ պարզեց թիւրքական գազանութիւնները և մի անյեղի համակրութեամբ արտայայտուեցաւ հայերի ապագայի մասին: Սակայն իբրեւ չափանիշ անոր խորին համոզումին կարելի է յիշել այն մի քանի խօսքերը, որով նա վերջացրեց 1914-ի յունուարին Բէյրութի Ամերիկեան համալսարանի հայ ուսանողութեան ուղղած իր ճառը.— «Թոյլ տուէք, պարոններ, իբրեւ մի անկեղծ բարեկամ ձեզ՝ ասել որ դուք մշտաւորական ռազմիրաներն էք վաղուայ Հայաստանին. կրթեցէք և քաջալիրեցէք ձեր ժողովուրդը, ասացէք Սվազի, Բիթլիսի, Ատանայի և Այնթապի ձեր քաջ հայրենակիցներին, ինչպէս նաեւ Սասունի և Վանի հերոս մարտիկներին, որոնք բարձր են պահել ձեր երկրի պատիւը, ասացէք Զէյթունի աննուաճելի լեռնականներին, այո՛, ասացէք Հայաստանի ժողովուրդին որ մի փայլուն ապագայ սպասում է նրանց»:

Դա 1914-ի յունուարին էր, ներկայ դժոխային պատերազմից և հայկական աղէտից առաջ, սակայն այդ խորիմաստ գուշակութիւն անող անգուղական Անգլիացին, Լորդ Բրայսը, դեռ ողջ է, և ինչպէս անցեալում, առաւել ևս այժմ ներկայիս, բարձր բռնած Արդարութեան դրօշակը, պայքարում է Անգլիայում, Ամերիկայում և բովանդակ քաղաքակիրթ աշխարհում ի նպաստ Հայաստանի դատին:

Լոնդոն, օգոստոս 22.

Արշակ Սաֆրաստեան

ԻՆՁ ԵՆ ՊԱՀԱՆՑՈՒՄ ՀԱՅՐԻՐ

Վայ էն ազգին, որ ոչխարհումս տնէր ա,

Վայ էն երկրին, որ Թշնամուն զերի ա:

ԱՏՈՎԵԱՆ

ըրջաններում գործող Հ. Կ. Կոմիտէի բժիշկ՝ Մանուշակեանի զեկուցումը, փախստականների առողջապահական վիճակի մասին:

Մանիատարական խումբը՝ բաղկացած մի բժշկից, մի հակա-նեխիլից և մի սանիտարից՝ կենտրոնացած էր Խնուսի Արօս գիւղում: Խումբը այդտեղից բժշկական անհրաժեշտ օգնութիւն էր ցոյց տալիս Մշոյ և Խնուսի շրջակայքում տեղաւորուած փախստականներին:

Հայորդի

ՏԻՐՈՒԹԵԱՆ ԹԵՐԹԻԿՆԵՐ

(Նամակ խմբագրութեան)

ԴԻՄՈՒՄ

Փողովում եմ Հայաստանի և հայութեան այս երկու տարի շարունակուող ողորդութիւնից դրուագներ: Դառը փշրանքներ, կակնող նշխարներ:

Հայաստանի բնիկ վայրերից մինչև Կիլիկիա և Կովկաս, Պոլսից ու Փոքր-Ասիայի խորքերից մինչև Միջագետքի հարթութիւնները, Եփրատի վարար ջրերը և մինչև Լամուսի վայրի ճահիճներն ու Պարսկական հեռաւոր ծոցը՝ սփռուած են հայ տանջանքի սրբազան նշխարներով:

Այդ ի սփիւռս աշխարհի ցիր ու ցան հայ տառապանքից եւ կազմելու եմ կենդանի ու իրական պատկերների մի գիրք: Հազար ձեւ, հազար գոյն ու եղանակ ունեն այդ պատկերները: Մեծ, զարհուրական անցքեր և սուէլ աննկատ ու մանր դիպումներ, որոնք հաւասար ուժով ներքին դրամա ունեն ու շմեցնող շանթեր:

Եւ կայ, որ հարստատի սարսուղ տանջանքից աւելի շմեցնող է թշնամու ոճրական մեծութիւնը:

Հազար աչքեր տեսել են այդ անցքերը, հազար հոգիներ համակուել են նրանց սարսուղով, որոնք այսօր կան, ապրում են: Փակում են իրենց աչքերը նրանք, և մեծ-մեծ աշխարհները մի հարթ կտաւի պէս բացուած են նրանց առաջ՝ անթիւ տանջանքի պատկերներով:—

Սերունդների աշխատանքով կանգնեցրած հոյակապ տունն ընկնում է մի կարծ վայրկեանում, ու նրա կողքին խնթաղող վիշտ ունի իր մի որոճի համար չքաւորը:

Աւար է հայ գիւղում ու քաղաքում հրդեհը ճարակում է մնացած բարիքը: Ի՞նչ կարող է կանգ չառնել մի խեղճ խրճիթում մոռացուած կոյր ծերունու վշտի առաջ, կամ չտեսնել զարհուրած ու սովից ճշող շներ, կատուների վիճակը:

Որպէս նախիր, բազմութիւնները գուրս են քշում հայրենական յարկից, և տարածութեան վրայ մնում են դատարկ ու պօռացող գիւղերը: Միթէ կարելի է չղզալ սպասող արտերի, այգիների վիշտը, կամ անտէր ջրերի լացը:

Հողմավար տերեւների պէս բազմութիւնները վարում են հեռու և չոր ճամբաներով: Հանուր նախճրի մէջ ձագերը ցրիւ ածած մի մօր խնթ որոնումներն են և միւսի երկունքի տանջանքները: Բայց և մի կրմտանոյ քարուանից պոկուած, ճամբի եղբին մնացած անցք պատաւին:

Եւ ահա մահուան երախում աստանօր մարտնչումի յուսահատ ճիւղեր են բարձրանում: Մեծ, հանրային հերոսութիւններ մերթ, ու նաեւ կորած գիւղերում, անտես բակերի մէջ, շատերը եղեռնական մահ են գանում՝ հայրենի հողից չպոկուելու համար:

Այդպէս է, որ ջիւանք սրախողխող են անում իր հարսի ու մօր առաջ: Եւ հարսին բիրտ ձեռները քաշքշում են՝ ջիւանի առաջ գազազումի ու մօր ցնորդ տուայտանքի առաջ, Պատահեց,

որ հարէմներն ու վաճառքի հրապարակները քշուող կոյսերից մէկը դաժան վրէժ լուծեց: Իսկ շատերի արցունքն սպառուեց ու թողին իրենց բախտի կամքին: Կարող է ծածուկ մնալ բարբարոսներից յղիացած ուրիշներին ցատուելու եղել են, որ շարաթներ սոված, ամայի լեռներով, թե առած փախել են անարգանքից հերոս կանայք: Ո՞ր մատնանք կամփոփի այդ բոլորի ցաւ ու հոգին:

Որպէս զբաւստի կարաւան, երբեմնի հալաւ մարդիկ բնկրեցին խոր ձիւների, բարձր լեռների մէջ, ու հազար վերստների վրայ հազարներով թափուեցին ուժահատ իրենց բեռների տակ: Հարիւրներով ու հազարներով կատափնավայրեր կան Հայաստանում: Հազարներով ու քիւր հազարներով կատափնները ջարդուել են կացինների տակ: Այսքան մեծ, ահեղի գերեզմաններ մը երկրում կան: Չորերի մէջ, ճամբաների վրայ ու գետերի ափին ամենուր անթաղ հազար դիակների պատմութիւններ կան:

Եղել են, որ առանց արասափի կենդանի մահ են եկել մահուան ժանիքների մէջ: Ո՞վ որդեօք կարող է իմանալ, թէ ինչ կրկնի այդքան մահ տեսնողների հոգին: Չարհուրանքից խելացորների պատմութիւնը աշխարհի ամենամեծ գիրքը կրկնի: Եւ նուրբ մահն ու տանջանքի նուրբ խախտ հնարեցին բանաստեղծների, ներասուների համար: Ո՞վ է, որ կարող է տանջելու այս ծարաւի զաղանքը բանալ:

Ասում են՝ շատերը զարհուրանքով շուռ տուին երեսները տանջանքի հայրենիքից՝ էլ նրան չնայելու: Ու ապշեցին, մոռացան, սր մարդ են շատ հազարները, և զէնքը ձեռքին գերեզման փորեցին հարազատների և իրենց համար: Պանիսն էլ յուսահատ լուեղնութեան մէջ մեռան մարդու նման:

Բայց մերթ մի քաղցր աստղի պէս թշնամու ժարդկանցից սիրոյ, գթութեան գործեր էին կատարում: Այդ քաղցր աստղի զարեւով կարօտել են բոլոր մեռածներն ու քշուածները:

Հազար-հազարներն էլ մահու երկրից իրենց կեանքը փախցրին օտար երկիրներ, և խաղաղ մահի նոր դաշտեր փոխեցին: աղքատութեան տներում հաւաքուեցին ու ստեղծեցին իրենց կեանքից տխուր պատմութիւնների մի անծայր շղթայ:

Մի ուրիշ դժնով բռնի քշեցին նոր հազար-հազարների անտես, անլուր երկիրներ, խաչեցին անապատի արեւով, աւազուտները ծածկեցին քաղով կմախքներով և աշխարհը աստանցին նրանց հոգու ողբերով:

Սրանց բոլորի երիտաները կողովներով ծովն ածեցին, գետերը, լեռներ, բարբարոսներն իրենց մէջ բաժանեցին ու շատերը վայրենացան ամայի գիւղերում: Իսկ նրանց եղբայրների ու քոյրերի մատաղ գլուխներում վառուեց վրէժի ու ատելութեան թոյնը: Եւ եղաւ, որ հզօր մահուկներ ու անկամ հզօրներ մեծ ներում տուին թշնամու հոգուն:

Բայց դեռ մինչև այսօր անմերձ լեռներում, խոտ կրծելով դարան են մտել ամենից հուժկու հոգիները: Նրանք մերթ ցած նետում ու ծուլատում են թշնամուն: Եւ դարան մտած՝ նրանք անցուղ վերականգնում են հայրենի կործանուած տնակները: Նրանք ուզում են նորից թագաւորել այդ լեռների վրայ, և բանալ նոր ազատ ճամբաներ՝ աւերակ երկրում: Եւ բոլոր մեծ պատմութիւնների մէջ սրանց հոգու պատմութիւնն է ամենից մեծը:

Ո՞վ կարող է թուել մեծ զարհուրանքի զէպրերը: Բայց նրանք բոլորը կենդանի են հազար տեսնողների հոգում: Կենդանի են վրադական բոլոր մանրամասներով: Կենդանի են նրանց մէջ ամեն մի զէպրի վայրը և այն անձերի պատկերն ու կեանքը: Որոնց հետ պատահել է զէպրը: Անջիւնջ կը լինի նրանց հոգում և ժամանակը, և բնութեան ու շրջապատի տեսքը: Հնարաւոր չէ, որ մոռացուեն դրանք: Ու յայտնի կը լինեն շատ գծաղգներ ծննդավայրը և անունները:

Մեր կամաւորները, զինուորները, գործիչները, որոնք իրենց պարտքով եղել են Հայաստանում: ամենից աւելի իրանք՝ համակուլ մահը տեսած ու հրաշքով ազատուածներն են, որ կը

բում են իրենց հոգում եղբրական պատմութիւնները: Բայց և նրանք, որ փախստականներն, որքերի վիշտն են գուրգուրել, շատ բան տեսած, ճանաչած կըլինեն: Գուցէ շատ շատերը սրանցից արդէն իսկ ունենան տիրութեան թերթիկներ իրենց տեսածից ու լսածից:

Ձեզ բոլորիդ եմ դիմում, եթէ ունէք ազատ ժամ զրա համար—հիգ արէք, գրեցէք տիրութեան թերթեր այնպէս, ինչպէս գէպերը կան ձեր հոգում—կարճ, ամփոփ: Թող լինեն ցրուած, անկարգ, ինչպէս ցրուած է այսօր ամեն մէկի հոգին: Գուցէ շատերը կըգրեն ուրիշի պատմածը:

Այդ թերթիկները զրկելով ինձ գուր աւելացրած, խաացրած կը լինէր մեր տանջանքի այն պատկերները, որ ես պիտի զրի առնեմ: Գիտեմ, որ մահու շափ ծանր է ամեն մի հայի համար՝ զրի առնել իր հարազատների տանջանքը: Բայց մենք պիտի հաւաքենք մեր կորույքը, ապրենք այդ տանջանքը և հօգորանանք նրա մէջ: Այդ հօգորութիւնն է, որ տանջանքը մեր երկրում պէտք է անմահացնէ մի նորոգ ու աւելի գիմացկուն կեանքով:

Այդ հաւատքով էլ, հեռու և մօտիկ վայրերից, ես կըսպասեմ տիրութեան թերթիկներ:

Յիրով, յարգանքով՝

Սէյրի

Յ. Գ. Ցարկացողներին կըվերագրանուին իրենց թերթիկները նոյնութեամբ: Հասցէ՝ Баку, редакция «Аревет» — ինձ. Անշուշտ փափաղելի է ճանաչել իմ խնդրին արձագանգ տուողներին: Ուստի կըխնդրէի զրանց՝ լինել աւելի բարի ու ծանօթացնել ինձ իրենց անձի, պարագմունքի ու բնակութեան տեղի հետ՝ տալով միաժամանակ իրենց մշտական հասցէն:

Նոյն

ՏԱՐԵԳԻՐ ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ

Հ. Կ. Կոմիտէն շնորհակալութեամբ ստացել է Ղարաբաղի եզր. Օգն. Կոմիտէից 1725 թ. յօգուտ որբերի. այդ գումարը Գոյաղել է Ղարաբաղի մի խումբ օրիորդների կազմակերպած գրասանքից:

***

Յօգուտ կրծանիսի որբանոցին ստացուեց 100 ռ. պ. Արտ. Շանվերդեանի միջոցով:

***

Կ. Հ. Բ. Ընկերութիւնը յօգուտ հայ որբանոցների ստացաւ պ. Նիկիտ Գրիգորեւիչ Երամովից 25 ռ. հանդուցեալ Ա. Զաղեթեանցի դազադի վրայ պսակ դնելու փոխարէն:

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Հ Ե Ռ Ա Գ Ր Ե Ր

ՀԱՅ. ԿԵՆՏՐ. ԿՈՄԻՏԷԻՆ

Վան—Օհանջանեանից—

Բաշկալէի գաղթականները իրենց տեղում դեռ ևս չեն հաստատուել. վերադարձի շարունակուելու պատճառաւ հնարաւորութիւն չկայ Բաշկալէում պահեստ կամ շարժական խանութներ բանալու: Պարսկաստանում հացահատիկներ գնելը չը յաջողուեց, գները սաստիկ թանկացել են. սերմացու ևս հնար չեղաւ գնելու: Վանի պահեստը լայն չափերով օգնութիւն է հասցնում բնակիչներին՝ հայթայթելով նոյնիսկ սերմացու: Փոխանակութեամբ հաւաքուած աւելորդ հացահատիկները բաժանում ենք կարօտեալներին: Նրկիրը աւերուած զրու-

թեան մէջ է. հարկաւոր է եռանդուն աշխատանք, ուստի առայժմ իմ այստեղ լինելը անհրաժեշտ է: Առաջին պատեհութեամբ կը ճանապարհուեմ Պարսկաստան, Բացել եմ պահեստ թիմարում, որտեղ կայ բաւական խիտ բնակչութիւն: Խնդրում եմ կարգադրէք միւս տրանսպորտով ուղարկեն Իգդիրից ալիւր, շաքար և նաւթ: Այսօր Վանից կը վերադառնան դէպի Իգդիր մեր 10 ֆուրգուները:

ՊԱՐՆԵԱՒՈՐԾԱՆ ԳՈՐԾԸ

Վերջին երկու շաբաթուայ ընթացքում առանձին աչքի ընկնող գործունէութիւն ցոյց տուեց պարենաւորման բաժանմունքը: Կենսամթերքների գները տատանման և թանկութեան պատճառով շատ յուսահատական դրութիւն էր ստեղծուել վերջերս և ալիւր ծախողների կողմից ունէ առաջարկութիւն չէր լինում: Ընկերութեան հազիւ յաջողուած է ահագին դժուարութիւններից յետոյ՝ մի քանի յաջող գնումներ կատարել ձեռնառու պայմաններով: Առայժմ 104 վագոն ալիւր և 10 վագոն գարի գնուած է, որոնք շուտով կատացուին Փոթիում:

Ձանազան վայրերից տեղեկութիւն էինք ստանում, որ ալիւր և ուրիշ մթերքների խիստ կրիզիս կայ. Նոր-Բայազիդում հացի ֆունտը ծախուած է 14—15 կ. Ընկերութեանս յաջողուել է Թիֆլիսում գնել 10 վագոն ալիւր և շուտափոյթ ուղարկել այն պահեստներին, ուր ալիւրի պաշարը վերջացել է արդէն:

Ապագայում ստեղծուելիք բարդութիւնները նախատեսելով, բարդութիւններ՝ որոնք կարող են մեծ ֆրաս հասցնել գաղթականութեան, Ընկերութիւնս Հիւսիսային Կովկասի զանազան բաղադրեալ ուղարկեց իւր լիազօր Յ. Գ. Մելքոնեանցին՝ ալիւրի խոշոր գնումներ կատարելու համար:

Անյետաձգելի համարելով էրզրումում պահեստ բաց անելը՝ Ընկերութիւնս պահեստի կառավարիչ նշանակելով պ. Ս. Գ. Տէր-Յակովբեանին ուղարկեց էրզրում: Մթերքները արդէն նախօրօք կարգադրութիւն է արուած էրզրում ուղարկել, որոնք պահեստի բացուելուն պէս՝ Ընկերութեանս կարգադրութեամբ, տեղումը կըստացուեն:

Մնուսի շրջանի Ընկերութեանս լիազօր Սասունի կարօն ուղեւորուելով Մնուս իր հետ վերցրեց մի խումբ պաշտօնեաներ՝ տեղում բացուելիք պահեստների համար: Կենսամթերքների վերաբերմամբ կարգադրութիւն է արուած Սարիղամիշի և Իգդիրի պահեստի կառավարիչներին՝ շուտափոյթ ուղարկել Մնուսի պահեստի համար մթերքներ:

Գենեքալ Թամաշեանի միջամտութեամբ Թիֆլիսի նահանգապետից ստացուած է 3 վագոն ալիւր, որից Աղստաֆա է ուղարկուած 2 վագոն՝ 500-ական պուդ, Դիլիջան և Քարվանսարա 1000 պուդ, Նոր-Բայազիդ, Գանձակ՝ 1 վագոն, Իգդիր՝ 1 վ., Ղարաբիլիսա՝ 2 վ., Երևան՝ 1 վ., Ալեքսանդրապոլ՝ 1 վագոն:

Թիֆլիսից ուղարկուած է Աղստաֆա 1 վագոն ալիւր Նոր-Բայազիդի համար, Ալեքսանդրապոլ՝ 1, Իգդիր՝ 1, Վաղարշապատ, 5, Երևան՝ 1, Սարիղամիշ՝ 1 և Ղամադուլ՝ 1 վագոն:

Հիւսիսային Կովկասի զանազան կայարաններից ուղարկուած է Ալեքսանդրապոլ՝ 4 վագոն ալիւր, Իգդիր՝ 3, Վաղարշապատ՝ 3, Ղարաբիլիսա՝ 3, Երևան՝ 7. կարգադրութիւն է արուած այդ տեղից ներքին-Ախտա ուղարկել 2 վագոն և Սարիղամիշ՝ 5 վ.:

Գնուած է գենեքալ Թամաշեանի միջամտութեամբ և նրա կրպորձական մինիստրի Թոյլուտիսեամբ Բագում 10,000 պուդ շաքարաւազ, որը կարգադրուած է ուղարկել հետեւալ վայրերը. Երևան՝ 1 վ., Սարիղամիշ 1, Ալեքսանդրապոլ՝ 1, Ղարաբիլիսա՝ 1, Իգդիր՝ 1, Վաղարշապատ՝ 1 և Թիֆլիս՝ 5 վագոն:

Ք Ր ՈՈՒԻԿՈՈ

ՏԱՃԿԱՀԱՅԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՊԱԳԱՆ

Սեպտեմբերի 27-ին Առաջնորդարանում կայացած փախստականներին օգնող հայ կազմակերպությունների միութեան ժողովում նախագահ է ընտրուած Միխիթար Եպիսկոպոսը. իսկ փոխնախագահներ՝ Ս. Յարութիւնեան, Աւ. Սահակեան և Հ. Առաքելեան:

* *

Հոկտեմբերի 6-ին Երաժշտական դպրոցի դահլիճում կայանալու է Հայ Գրողների Ընկերութեան ներկայ սեզոնի առաջին երեկոյթը՝ նուիրուած տաճկահայ աքսորական գրողներին:

* *

Ներկայ սեզոնին Թիֆլիսի Արտիստական Ընկերութեան թատրոնում խաղալու է հայ դերասանների 2 խումբը, մէկը Հայ Դրամատիքական Ընկերութեան խումբն է՝ ընթիսօրութեամբ Սեւումեանի, իսկ միւս խմբի վարիչներն են՝ տ. Մայսուրեան, պ. պ. Արէլեան, Զարիֆեան, Ալիխանեան և Յարութիւնեան:

* *

Այսօր, ցերեկուայ ժամը 12¹/₂-ին, կայանալու է Թիֆլիսի կանանց բարձրագոյն դասընթացների բժշկական ֆակուլտետի հանդիսաւոր բացումը Արտիստական Ընկերութեան դահլիճում:

* *

Յայտնի գրող Աւ. Ահարոնեանը բոլորովին առողջացել է և վերադարձել Թիֆլիս: Նա գործօն մասնակցութիւն է ունենալու «Հորիզոն» թերթի խմբագրութեան գործում:

* *

Անցեալ կիրակի կայացաւ Զուրաւովի ժողովրդական տան Հայկական Դրամատիկ խմբակցութեան տարեկան ընդհանուր ժողովը, որ զբաղուեց հետեւեալ հարցերով. Զեկուցումներ՝ 1) ճիւղերի և սեփական օրգան ունենալու մասին, 2) բեմական դասընթացներ, 3) սիրողների նպաստ—կենսաթոշակային ֆոնդի մասին:

* *

Փախստական երեխաների դպրոցական խորհուրդը մշակել է Տատեանեան Կոմիտէի նպաստներով բացուած և բացուելիք դպրոցների համար դասացուցակ, ծախքերի նախահաշիւ, որոշել է գործածուելիք դասագրքերը և կազմել ուսուցիչների ցանկը, որից դպրոցները կարող են ընտրութիւն անել: Ընթացիկով որ դպրոցների մեծամասնութիւնը կըլինի մի դասարանեան, նախկին թուով աշակերտների թիւը 40, խորհուրդը տարեկան ծախք որոշել է 1200 ու., որից 600 ու. ռոճիկ ուսուցչին և 600 ու. այլ ծախքերի համար:

* *

Դաղթ. դպրոցների առթիւ գումարուած Հ. Կ. Կոմիտէի ժողովում ընտրուեց դպրոցական առանձին յանձնաժողով՝ փախստական որբերի ապաստարաններին կից դպրոցների գործերը ղեկավարելու համար: Յանձնաժողովի անդամներն են՝ Ի. Յարութիւնեան, Ս. Արովեան, Յ. Տէր-Միրաքեան, Վ. Մամուլեան և Բ. Բ. Աղասարեան:

Այլ նիստում որոշուեց կրգրումի որբանոցը Հ. Կ. Կոմիտէի ղեկավարութեան տակն առնել, ուր այժմ կայ 100 որբ:

* *

Հայ Գրողների Ընկերութեան առաջարկութեան համաձայն, Թիֆլիսում զանազոյ թիւրքահայ գրողները ժողով գումարելով մի յանձնախումբ ընտրեցին՝ պատերազմից փասուած թիւրքահայ գրողների ցուցակը պատրաստելու և Գրողների Ընկերութեան ներկայացնելու համար:

Գ Ե ղ ա ր ու Ե ս տ

Մ Ի Ս Օ Ս Ի

Գերեզմանիս վրայ լինի՛ մի սօսի՛
կէս մը դալուկ, կէս մը լալուկ, երերուն.
որ թախծանուշ բոջ մը պէս ինձ խօսի
հէքեաթներէն՝ վաղամեռիկ օրերուն...

Վրաս սփռէ թող ծամերը հարթ, ասուէ, —
իր նրբենի և գազազուն ուսերէն,
գիշեր-ցորեկ թող կամացուկ արտասուէ,
թող պատմէ ինձ տառապանքէն ու սէրէն...

Գերեզմանիս վրայ լինի՛ մի սօսի՛
որ մշտեբզէ հոգուս երգերը խանձող.
երբ անցորդի աչքէն արցունք վար հոսի,
կը հովանայ սիրտըս խամբած և անցող...

Զը մոռանա՞ր,
գերեզմանիս վրայ լինի՛ մի սօսի:
Քիֆիս Ազատ-Ազատի

ԱՆՅՈՂ ՓԻՓԻՋՆԵՐ

* *

Մթնաշաղին մէջէն ուրուական մը կը քալէ, մագերն խառնած խաւարի թուխ ժապաւէններուն:

Լուսնաշաղին մէջէն երազ մը կը սահէ, լոյսի ծալ-ծալ թերթիկներուն խառնած իր տրտմաթաթաւ ժպիտները:

— Կա՛յ մէկը, որ իր չորացած ոնկորներուն վրայ, մահուան ատամներու հպումին ցրտութիւնն զգայ միայն, ինչպէս թխաթիկ չղչիկ մը, որ խաւարի թերուն փակչեղով՝ անոր կուրացած աչքերուն մէջ ածուխի սև փոշիներ կը մաղէ անդադար...

— Կա՛յ մէկը, որ իր սրտի կարմիր դոնակին վրայ կեանքի ներդաշնակ գեղգեղանքներուն զօրութիւնը զգայ միայն և սպիտակ կարապ մը կտցահարէ իր աչքերուն թարթիչներն երջանկութեան կաթիլներն սուզելով անոնցմէ ներս...

— Կա՛յ մէկը, որ իր ուղիղին ղեղնազոյն բջիջներուն վրայ իմաստութեան բոցավառ կայծերն հրկիզէ միայն և մտքի անյատակ սփինքս մը թաւալէ իր էութեան խորքերը...

Աստղերը թող համբուրուին իրար հետ, ինչպէս ջուրի կապոյտ շրթունքներն լիզող ճերմակ փրփուրներ: Օձերն թող մորնչէն արեգակէն այրուող քարածայռերուն ներքեւ, ինչպէս մորկահաւը ամպի սիւններէն շղթայուած ծովուն վրայ: Գիշերաթռչունները թող սուգուն մութի կոյր աչքերուն խորք և թախծոտ մեղեդիներ սերմանեն այնտեղ, որովհետեւ ես պիտի ըսեմ, որ կայ միայն մէկը, որու արեան կարմիր բոցերուն մէջ անտեսանելի Ուրուական մը նստած է, որ անթի վարազի մը նման կը մոնչէ ու կոռնայ, կը թաւալէ ու կը սողայ...

Այդ Ուրուականը ամեն տեղ է, ամեն բանի մէջ և ամեն բանի շուրջ:

Ամեն տեղ և ամեն բանի շուրջ...

* *

—Անն բարեկամս, իմ կուրծքը, որու մէջ օձերը կը մոնչնեն, ինչպէս կատաղած ջուրերը ջրաղացի երկանաքարերուն ներքեւ:

Եղունգներովդ պատառէ իմ դողդոջուն կուրծքը, հանէ ճանկերովդ իմ փոքրիկ, արիւնաթաթախ սիրտը ու բռնէ բարձր բռնունցքիդ մէջ. բռնէ բռնունցքիդ մէջ ու թող ես տեսնեմ անոր մահասարուռ քրքիջները, անոր հեասպառ ու արիւնածոր գողաբուռները...

—Օ, մի արտասուիր, բարեկամս, արցունք մի թափեր իմ խեղճ սրտի դառնաշունչ հեծեծանքներուն առջև: Զէ՛ որ իմ դէմքին մկանները կը ժպտին անն. չէ՛ որ շրթունքներս ուրախ մեղեդիներ կը դաշնակեն օդին մէջ...

***

Երկինք կին մըն է... երկինք յդի կին մըն է կապոյտ կտաւով առաքատուած: Անն անոր ժպտուն ու պշրող աչքեր, որոնց արծաթազօծ թարթիչներէն իջնող արցունքներն աստղերու փոխուած կը պարեն կնոջ հոլանի մարմինին վրայ:

Կը պարեն կնոջ հոլանի մարմինին վրայ և համբոյրներով կը թըջեն անոր աղուոր և թափանցիկ միտքը:

Անն լուսնակն, որ կը սահի, կաթի առատութենէն ուռած հրեղէն ստինքն է անն. նուրի նման կախուած կնոջ մարմարեայ կուրծքին վրայ: Լուսին երկնքի ճերմակ պտինքն է՝ լոյսի հաճանչապատ աղբիւրին մէջ լողցած:

Անն կնոջ թուխ մազերը, որ մթնշաղի նման ցրուած են անհունութեան մէջ:

Անն ծովը, որ իր հսկայ թևերը տարածած երկիւղածութեամբ կ'աղօթէ, կ'աղօթէ մեղմիւ՝ կնոջ պայծառ գեղեցկութեանը առջև ծունկի իջած, որու ծիծիւն ուռած պտուկներէն սպիտակ եղեւած մը կ'իջնայ ու կը թըջէ ալիքներու կանաչ աչքերը. ու կնոջ ստինքը ծծող ծովուն կոհակներն չարածճի մանկան մը պէս կը դողդողան, կը վէտվէտին և ուրախութեամբ գինովցած իրենց փոքրիկ թաթիկներն կը շարժեն չարածճիօրէն...

Լուսնակի կաթը կը ծորայ, կը մատուցակէ ծովուն սիրտը, ծովուն մեծ, լայնարձակ սիրտը, որ երկրի ծունկերուն վրայ հսկայ ժամացոյցի մը պէս կը բարախէ:

Երկինք յդի կին մըն է, կապոյտ շրջազգեստով առաքատուած. լուսին կնոջ ստինքն է՝ կաթնարորբ, ճերմակ պտուկներով. ծովը փոքրիկ, չարածճի երեխան է, որ շրթունքներն ծիծիւն հպած կը ծծէ յորդառնառ ու անքիծ կաթը, սնդիւծ, ինչպէս կարապի սպիտակ վիզը:

Ծ. Թ.

Գրականութիւն

ԹՈՒՆԱՌԹԵԱՆ ԾՈՎԸ...

I

Ես տեսայ թշուառութեան ծովը. աննդ, փրփրուն ծովը... Նա խոր էր, անյատակ և ծանր, ահաւոր հեծկտոց էր լսուում նրա խոր անդունդից:

Նա հեռու չէր, մեր առաջ. մի քանի քայլ հեռու, մեր մէջ:

Հայոց աղխարհն էր այդ. բազմաշարժար, տանջուած հայ երկիրը:

Արիւն էր հոսում ափսոսիկ և հայի թափած արիւնով գետերն ու ջրերը կասկարմիր էին կտրել, մինչդեռ երկինքը—ջինջ ու զապոյտ եթերը՝ ծխով պատուել:

Սե, ահաւոր ծուխ էր դա...

Հայոց երկիրն էր այրուում, Հայաստանը քարուքանդ լինում... Դարերով ապրող հայ ժողովուրդն էր տանջուում, գալար-

ւում ծանր, ահաւոր գալարումներով: Նա, որը իբրև քրիստոնէութեան պատուար դարեր շարունակ անվեհեր կուրծքը դէմ տուած Եւրոպան էր փրկում բարբարոսներից ու ժահրոտ վէրքերը կրթութիւն կրում իւր ծանր խաչը, այժմ օրհասի մէջ ընկած ծանր ծանր հեռում էր ու տնքում և խոր տնքալիս դէպ Եւրոպա նայում և ազատութեան պրշալոյս տեսչում...

Սակայն արշալոյսը չէր բացւում, խաւարն էր տիրում և սե ու մռայլ մութը պատում չորս կողմ:

II

Այո, ես տեսայ նրան...

Ես տեսայ թշուառութեան ծովը:

Հայի կաթիլ կաթիլ արիւնից էր կազմուած դա, ցաւաքսնջ սրտի հառաչանքներից, սրտամօրմօր հեծկտանքներից, աղեկէզ դառն արցունքներից...

Ծովը մեզ մօտ էր, այստեղ, մեր քթի տակ:

Մենք տեսնում ենք նրան, նրա արիւնոտ լեւ ալիքները դիտում ու սառն, անտարբեր հայկացքներս նրանից դարձնում:

Բայց ծովը ուռչում է, փրւում, շոխնգ արձակում ու մեր սրտերին բաղխում...

Ծովը... մեր եղբայրների և քոյրերի ծովը...

Ջուլումի գոհերը, արհաւիրքից քշուածները...

Նրանք տանջանքի բովից են անցել, սրի ու հրի միջից փախել ու մեզ հասել:

Դալիս են դրանք: զալիս անհատում, անվերջ, շարանշարան ու զրանց վերջը չի երևում...

Ծով թշուառութիւնն է դրանց քշողը, թշնամու գոռ բարբարոսութիւնը նրանց հալածողը ու նրանք թողած իրենց վաթանն ու տունը, անդն ու անգաստանը ու սիրելիների սրախողիւղ դիակները՝ վազում են, փախչում շնչապառ, մերկ ու քաղցած, հիւժուած ու անկար, մեր ոտքերը փարում, աղաչում, խնդրում ու լալկան ձայնով կանչում. «հաց, ապրեցրէք մեզ»...

Ես տեսնում եմ դրանց:

Թշուառութեան ծովն է դա, որ մեզ է հասել, թիւրքական բարբարոսութեան ողջաղէղը, որ մեր գուռն է բաղխում:

III

Ես տեսայ նրանց...

Տեսայ և սարսափեցի:

Մայրեր էին նրանք, որոնց աչքերը վշտից ու ցաւից խոր ակնակապիճների մէջ էին ընկել ու ծանր բեռան տակ հալ ու մաշ եղել: Նրանց բեռը ծանր էր, երեք-չորս մանուկներ, բոլորն էլ կայտառ, գանգուր մազերով, սիրուն աչքերով, բայց բոլորն էլ մերկ, բոկոտն, քաղցած ու ծարաւ...

«Հաց, հաց» թոթովում էին մանուկները և մօրը փաթաթւում, իսկ մայրը արտասուաթոր աչքերով մեզ է նայում և ամօթխածութիւնից կասկարմիր կտրած ձեռքը դէպի մեզ մեկնում...

Իսկ մի քիչ առաջ նա այդպէս չէր...

Նրա օջախն էր լի, տունն ու տեղը շէն, մառանները գինով լեցուն, շտեմարանները՝ հացով ու պանրով, մարագները՝ կաթն ու մածունով, իւզով ու կարագով, անուշ մեղրով...

IV

Թշուառութեան ծովն է հասել...

Հողը անքում է, մեռելները շարժւում, քարերը ձայն տալիս...

Արցունքի հեղեղն է թրջում մեր ոտքերը. հեծկտանքի ահաւոր, մահաժերձ ձայնները դարկւում մեր ականջներին և իւր սոսկումի երզը երգում...

Հայ ժողովուրդն է դա, որ ուզում են միացնել, մեր հա-

բանց մօտ այն ժամանակ, երբ խանութ են սարքում, կամ գին-ուտը խաղաղենում կամ գող բռնում: Տղաների մօտ առնասարակ գեղարուեստական խաղերը չաղկապում են շարժուն խաղերի հետ: Ձրնայած այդ հանգամանքին, նրանք մնում են գեղարուեստական խաղեր, որովհետև նրանց էական յատկանիշը գեղարուեստական մտապատրանքն է:

Դրամատիկ շատ խաղեր պահանջում են որոշ առարկաներ, որ նրանց հետ մտապատրանքը յարաբերութեան մէջ մտնի: Սրկզքում դրանք կարող են լինել մանկանոցի կարասիները—սեղան, աթոռ, նստարան, թոսիկ (քաշիկ աթոռ) որոնք կարող են ծառայել իբրև խաղալիքներ: Սեղանը ներկայացնում է մի տուն, աթոռը մի կտոր, նստարանը մի երկաթուղու գնացք, թոսիկը մի շուն: Գարեջի է զարմանալ մանուկի երևակայութեան կայտառութեան վրայ: Ոչ ոք չի կարող ասել, թէ մտապատրանքները չնչին կըլինին, քանի որ խաղալիքի նյութ ծառայող իրերը երեւկայած պատկերների նման չեն: Ընդհակառակը այս թերութիւնները մանուկը չի նշմարում. նրա կենդանի ուշադրութիւնը ընդհանուր կողմի վրայ է:

Մտապատրանքի խաղը զաղար չունի նրա մօտ. մանուկը բնութեան մէջ ձևերը մտառութեամբ գիտելով փափաքում է պլաստիկ խաղալիք ունենալ, որ բնութեան համեմատ շինած լինի: Դրանով մանկական տեսողութեան շրջանի մէջ մտնում է մի նոր գեղարուեստ—պլաստիկան, թանձրացելով ձևը: Դրամատիկ խաղերն ընդարձակում, դառնում են միեւնոյն ժամանակ պլաստիկ:

Մանուկների խաղալիքների մեծ մասը պլաստիկ բնույթ ունեն, օրինակ տիկնիկը, կապարէ գինուորները, տները, ծառերը, փայտէ կամ թղթէ կենդանիքը: Այս խաղալիքները պլաստիկ գեղարուեստական գործերի պէս բնութեան նմանողութիւններ են: Առաջինները երկրորդներից տարբերում են միայն իրանց չափով և գեղարուեստական շնչին արժանիքով: Նրանց էութիւնը նրա մէջն է, որ մանուկին ներկայացնեն որոշ, ծանօթ առարկաներ ու նրանց օգնութեամբ շուտ մտապատրանքի մէջ պցեն:

Տիկնիկը մանկավարժական բարձր արժանիք ունի, որովհետև մարդու պատճենն է: Նրա մէջ մանուկը տեսնում է հօրը, մօրը, եղբորը, քրոջը, աղախնուն, բարեկամներին, ծանօթներին, վերջապէս իրան: Նա իրան երևակայում է մօր դերում և տիկնիկին նայում է ինչպէս իրա դաւակին: Նրան հազցնում է, շորահան անում, պուխը սանրում է, երեսը լուսնում, անկողնի մէջ պարկեցնում, նորից վերցնում, կերակրում, ման ածում ոտով կամ կառքի մէջ դրած: Կարճ ասած՝ դրամատիկ խաղը, որ սկզբում միայն իրա վրայ կամ եղբոր, քրոջ, խաղընկերների վրայ էր գործադրում, վերջն անցնում է անշունչ առարկաների վրայ նրամանուկով բնութեան: Այս էական քայլը ցոյց է տալիս, որ նա հասկանում է գեղարուեստը:

Բնական է, որ պլաստիկ խաղալիքները ներկայացնեն մեծ մասամբ ծանօթ շրջաններ: Լնտանի կենդանիներից ամենաշատ իւրացնում են ձին, շունը, կովը, կատուն, ոչխարը: Հագուստներ կամ օտար կենդանիները քաւականութեան փոխարէն տհաժութիւն են պատճառում:

Պլաստիկ խաղալիքներից ստացած մանուկի հաճոյքը բոլորովին նման է նրան, ինչ որ չափահասը զգում է մի պլաստիկ գեղարուեստական գործ գիտելիս: Սակայն այն մտապատրանք, որի մէջ մանուկը սուղում է գիտելիս, հաւանօրէն աւելի կենդանի է: Այդ է պատճառը, որ պլաստիկ խաղալիքը մանուկը միշտ գործադրում է դրամատիկ մտքով ու ձևով: Մանուկի աչքում անշարժ, սոսկ անկու նպատակով դարձած խաղալիք գոյութիւն չունի: Նրա կարծիքով այն է խաղալիքը, որը շօշափում են մատներով ու քաշելով շարժում են տեղից: Տիկնիկն անպայման պիտի ճուայ, աղաղակի, ոչխարը պիտի գլուխը կախ գցած մայի: Նրբ այդպէս չեն սարքած, մանուկն ինքն է սկսում նրանց ձևով պրկել, գլորել, քաշել, որ ցանկացած շարժումներն առաջ

բերի: Մանուկի մօտ դրամատիկ ու պլաստիկ գեղարուեստների վախճը իրարից հատու կերպով չեն ազատուած: Գեղարուեստական դրամատիկ խաղը նրա աչքում պլաստիկ է, պլաստիկը միևնոյն ժամանակ դրամատիկ:

Գեղարուեստական խաղերին որոշ չափով պատկանում է նաև հէքիաթը: Այդտեղ էլ գեղարուեստական մտապատրանքը մեծ դեր է խաղում. երևակայութիւնը զբաղւում է ամենաշխոյժ կերպով: Հէքիաթի միջոցով մանուկն օտար աշխարհ է փոխադրւում և այնտեղ մնում գեղարուեստական պատրանքի շնորհով: Նա իրան նոյնացնում է հէքիաթի հերոսի կամ հերոսուհու հետ: Նրա մտապատրանքն այնքան կենդանի է, որ ինչ հերոսը գործում կամ անում է, կարծում է թէ ինքն է:

Հէքիաթն ու զրոյցը, ինչպէս դրամատիկ խաղերն ու պլաստիկ խաղալիքը, գեղարուեստական հաճոյքի նախաստիճաններն են: Վերջին երկուսը տալիս են թատերական գեղարուեստի ու պլաստիկայի հասկացողութիւնը, այն ինչ առաջին երկուսը նախապատրաստում են հասկանալու դիւցազներգութեան, փպասանութեան և նորավէպի ճաշակը: Եթէ պատմութիւնը, ինչպէս կանոնը պահանջում է, խաղերին չի կցուած, դրա պատճառը այն է, որ մանուկը դրա մէջ գործող դեր չի կատարելու: Զրոյցը—պատմութիւնը իրա ներքին էութիւնով պատկանում է գեղարուեստական խաղերին:

Բ. Ս.

(Շարունակելի)

Փ ի տ ա կ ա ն

ԽՈՒԼԵՐԱ (Холера)

Քուլերան վաղուց ի վեր գոյութիւն ունի Հնդկաստանում Ղանդ գետի բերանի մօտերքում, ասել է թէ այնտեղ նա ունի էնդեմիական բնութիւն (գեղաճարակ):

Բայց միւս տեղերում խուլերան էպիդեմիական բնույթ է ստանում և համարւում է նորամուտ (эпидемия), որը մէկ քանի ժամանակից յետոյ անյետանում է:

Քուլերան անցեալ XIX դարի սկզբից սկսել է տարածուել զանազան երկրներում, ստանալով համաճարակային բնաւորութիւն: Առաջին эпидемия համաճարակը տեսել է 1817—1823:

Երկրորդ համաճարակ՝ 1926—37 և դա աւելի կորստաբեր է եղել Եւրոպայի համար:

Երրորդ համաճարակ՝ 1846—1863:

Չորրորդը՝ 1863—1875:

Հինգերորդը՝ 1883-ին

Վերջապէս՝ 1890 թ., իսկ 1892 խուլերան երևաց ի միջի այլոց և Դովկասում: Եւրոպայում երևացին փոքր պայթումներ (вспышки), իսկ Խուսաստանում աւելի մեծ, այնպէս որ 1892—1895 թուին վախճանուեցին մօտ 800,000 մարդիկ:

Ա խՈՒԼԵՐԻ ՊԱՏՃԱՐԱԿԻ ԵՒ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ

Քուլերի տարածումը լինում է հաղորդակցութեան միջոցաւ իւր բուն տեղից. երբէք նա չի ծագում ուրիշ տեղերում ինքնաբերաբար (самостоятельно):

Դիւաւոր տարածողները հիւանդներն են, որոնք իրենց կզկանքով ցանում են խուլերի բացիւները: Նրանք տարածում են և հագուստի, սպիտակեղէնի միջոցաւ և այլն:

Քուլերի բուն պատճառը գտել է հնչակաւոր Կոխը 1883

*) Տես Համբարսեբե 20 39.

թուին, Պա մի ստորակէտի նման բացիլ է և շատ բարակ մէկ պոչիկով, որի օղնութեամբ արագ շարժւում է. այդ պատճառով նրան կոչում են և վիբրիոնշարժուէն: Գլղզանքի մէկ կաթիլի մէջ լինում են մէկ քանի միլիոններ այդ բացիլներէր:

Հոշակաւոր առողջաբաններ Պետտինկօֆէր և էմմերիխ Իրանց վրայ փորձել են այդ բացիլները, ներս ընդունելով մեծ քանակութեամբ, բայց չեն հիւանդացել. երեւցել է՝ ճշմարիտ է՝ լուծմունք, բայց ոչ խոլերա:

Վերջերս՝ 1872 թ. համաճարակից յետոյ ապացուցուել է, որ գլխաւոր խոլերի տարածումը ջրի միջոցով է լինում: Այդ մասնաւոր ապացուցել է՝ Գոխը Հնդկաստանում 1884-ին, երբ դառն է բացիլներ Հնդկական մի լիճում, որի ջրից օգտուողները հիւանդացել էին խոլերայով:

Բայց Ղամբոտդի համաճարակը 1892 թուին՝ աւելի ևս ապացուցեց ջրի մեծ նշանակութիւնը խոլերայի տարածման մէջ:

Յայտնուեց, որ այն լճից, ուր կային խոլերի վիրրիոններ—օգտուողների մէջ հիւանդացում և մահացութիւնը սաստիկ էր, իսկ միւս ջրանցքը որը ազատ էր յիշեալ միկրոօրգանիզմից—Ալաօն քաղաքամասին ջուր մատակարարող—շատ սակաւ դէպքեր տուեց խոլերայի, որովհետև վերջին ջրանցքը անշատուած էր Ղամբոտի ջրանցքից:

Պիտի ասել, որ երկու քաղաքամասերը իրանց խմելու ջուրը վերցնում են էլրա գետից, որի ընթացքը դէպի ծովը դժուարանում է ծովային հոսանքով (морской прилив):

խոլերի ծագումը վերաբերում էին ծովային բանուորներին, որոնց մէջ Ռուսաստանից կային եկողներ:

III. ԽՈԼԵՐԻ ԱՆՏԱՆՇԱՆՆԵՐԸ

խոլերան ունի իւր մշտական էնդէմիկ շրջանը. Հնդկաստանում, ուր նա գտնում է բարեխաջող պայմաններ իր վիրրիոնի աճման համար:

Եւ այդտեղ միշտ ազգաբնակչութիւնը տուժում է խոլերայից: Իսկ երբ խոլերան ստանում է աւելի մեծ ուժգնութիւն և թունաւորիչ բնոյթ, այն ժամանակ նա անցնում է սահմանը և տարածւում ուրիշ երկրներ, ստանալով համաճարակային բնաւորութիւն: խոլերայի գլխաւոր ախտանշանները նախ և առաջ ստամոքս-աղիքային ուղիքի տապ (կատար) է, որը արտայայտւում է՝ փորլուծութեամբ փախամով, մարմնի ռեռչելով (охлажд.) և սրտանքի մկանների ջղաձգութեամբ (судороги) և այլն:

խոլերան՝ ինչպէս նաև միւս վարակիչ հիւանդութիւնները, ունի յետագայ տեսակները՝ թեթեւ, միջակ, սաստիկ և կայծական մահ:

Առաջին տեսակը յաճախ ոտի վրայ է անցնում, փրկւում, լուծմունք շատ թեթեւ:

Երկրորդը, որը կոչւում է խոլերիկա, արտայայտւում է սաստիկ փախումով, փորլուծութեամբ, կղզանքը լինում է հեղուկային, նմանում է բրնձաջրի—հալիմի. լինում են և մկանների ցնցումներ և ժարմնոյ ցրտացում:

Երրորդը՝ կոչւում է Ասֆեկտիկ—շնչաբզկական, աւելի ծանր կերպարանք է ստանում. բացի վերոյիշեալ նշաններից երևում են մէղի ընդհատում, զառանցանք, կատարեալ անզգայութիւն, տաքութիւն և այլն:

խոլերայով հիւանդացողների արտի գործունէութիւնը շատ շուտով սաստիկ թուլանում է. շնչերակի դարկը (պուլսը) լինում է շատ արագ և թուլ—թելանման (нитевидный). Դարմինը սառնում է, շնչառութիւնը դժուարանում և հիւանդը վախճանւում է՝ յաճախ՝ կատարեալ գիտակցութեան մէջ:

Չորրորդ տեսակը կոչւում է կայծակահար (молниеносный), որը հարուածում է հիւանդին կարճ ժամանակում առանց խոլերի

յատկանշանների՝ լուծի, փախումի և այլն: Եւ այդ բացատրում է սաստիկ թունաւորմամբ խոլերի թոյներով:

Մահացութիւնը խոլերայի՝ միջին թուով հասնում է 50%:

IV. ԵՎԻԴԵՆԻԱԿԱՆ ԽՈԼԵՐԱՅ

Բացի իսկական խոլերայից, որը կոչւում է Ասիական, կայ աւելի թեթեւ տեսակը, որը կոչւում է Եւրոպական Cholera nostras—մեր խոլերայ: Պա լինում է ամառները թէ՛ մեծերի, թէ՛ փոքրերի, բայց գլխաւորապէս՝ երեխաների մօտ: Հիւանդութեան պատճառը այլ միկրոօրգանիզմ է համարւում—Bacillus enteritidis աղիքների բաղիլներ:

Այդ հիւանդութիւնը շատ վտանգաւոր է մինչև 2 տարեկան հասակ ունեցող երեխաների համար, որոնցից շատերը վախճանւում են այդ երեխայոց խոլերայ կոչուող հիւանդութիւնից: Մահացութիւնը շատ մեծ է լինում:

V. ԻՍԿԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒԹՅԱՆ ԽՈԼԵՐԱՅԻ ՏԱՐԱԾՄԱՆ

Այդ հարցը մինչև այժմ վերջնական բացատրութիւն չի ստացել: Կան մէկ քանի տեսութիւններ (теория), Առաջինը՝ պատկանում է հոշակաւոր առողջաբան հանգ. Պետենկօֆէրին (Peltenkofer), որի կարծիքով խոլերի սաղմը անմիջապէս վարակիչ չէ, իսկ այդպիսին դառնում է այն ժամանակ՝ երբ նա ընկնում և ապրում է գետնի մէջ: Բայց խոլերի սաղմի (зародыш) զարգացումը կախում ունի գետնի բնութիւնից, մթնոլորտական պայմաններից, տաքութիւնից և խոնաւութիւնից:

Հոշակաւոր գիտնականի այդ տեսութիւնը կոչւում է «Տեղական» (теория локалистов):

Երկրորդ տեսութիւնը պատկանում է հոշակաւոր Կոխին, որը գլխաւոր նշանակութիւնը տալիս է հիւանդից արտաբառող կղզկանքի (извержение) մէջ վխտող վիրրիոններին, որոնք մտնելով ստամոքս-աղիքային խողովակը, եթէ կայ նախատրամադրութիւն, ուղղակի յարուցանում են խոլերայ:

Այդ տեսութիւնը կոչւում է կալիդական (теория контактистов), որը ընդունուած է ներկայումս բժշկականութեան մէջ:

Երրորդ տեսութիւնը պատկանում է Hæppe ին, որի կարծիքով հիւանդից դուրս եկող խոլերի վիրրիոնը, որ սնուել է առանց օդի (анаэробно), ընկնելով օդի մէջ, լինում է հիւանդոտ և ոչնչանում է ստամոքսի նորմալ հիթի մէջ: Բայց երբ ստամոքսը հիւանդ է կատարողով, այն ժամանակ յիշեալ վիրրիոնը նպաստաւոր պայման է գտնում և յարուցանում խոլերայ: Կան և ուրիշ տեսութիւններ, որոնք զուրկ են առանձին նշանակութիւնից:

VI. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ խՈԼԵՐԱՅԻ ԲՈՒԹՅԱՆ

խոլերայով հիւանդանալու համար հարկաւոր է նախատրամադրութիւն. ամենքը չեն վարակւում. խոլերի վիրրիոնը՝ մտնելով աղիքների մէջ (նա գլխաւորապէս բարակ աղիքներում է զարգանում), կարող է ոչնչանալ կամ զարգանալ, բայց չյարուցանել հիւանդութիւն, թէ՛ և նրանց կղզկանքի մէջ գտնում են թունաւորիչ (вирулентный) վիրրիոններ կամ յարուցանել թեթեւ, միջակ և ծանր խոլերայ: Եւ այդ վերջի դէպքերը բացատրւում են նրանով, որ աղիքների էպիտելիաները, որոնք կազմում են մի տեսակ պաշտպանողական ծածկոց (защитный покров), փաստւում և բաժանւում են աղիքի պատերից և այդ պատճառաւ վիրրիոնի թոյնը-առօքի-նը մտնում է կազմուածքի մէջ: Այն դէպքերի թիւը, երբ վարակութից յետոյ արտայայտւում է խոլերայ՝ ըստ Բուսպֆի կազմում է, երկի պակաս 50%-ից:

Իսկ խոլերայով իսկական հիւանդացողներից վախճանւում է՝ միջին հաշուով 40—60% օր, գլխաւորապէս թուլացած և ծերացած անձինք: Բայց թէ՛ թեթեւ, թէ՛ ծանր դէպքերը կարող են դառնալ պատճառ համաճարակի:

Բացի դրանից ապացուցուած է, որ ըստ երևոյթին առողջ մարդիկ կարող են ունենալ իրանց աղիքներում խոլերի վիրուսները: Նոյնպէս ապացուցուած է, որ խոլերից առողջացածների կղկղանքում 48 օրից յետոյ լինում են կենսական բացիլներ: Ահա թէ ինչպէս գծուար է լինում խոլերի սկզբնաւորութեան աղբիւրը ճշտօրէն որոշելու հարցը: Նախատրամադրութեան հարցում մեծ նշանակութիւն է ստանում այն գործարանի առողջական դրութիւնը, ուր զարգանում է խոլերան, այսինքն՝ մանդամարողական գործարանների:

VII ՆԱԽԱԳԱՇՏՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ԽՈՒՆԵՐԱՅԻ ԴԷՄ

1) Անհատական նախազգուշութիւններ: Սրանք, ինչպէս բացատրուեց վերև, կայանում են հետևելու՝ ա) հետևել, որ մանդամարողական գործարանը չը խանգարուի: Բ) չը գործածել խակ և փչացած պտուղներ, չը խմել կասկածելի ջուր, գործածել եփ տուած ջուր, մեռնողը ստանալ չափաւոր, խուսափել արբեցողութիւնից, չ'ենթարկուել ցրտահարութեան, մանաւանդ խոհանոցի ամանները մաքուր պահել, և այլն և այլն:

2) Ընդհանուր հասարակական և սոցիալական միջոցներ: ա) մատակարարել առողջարար ջուր և մաքուր ուտելիքներ շուկայում: Բ) հսկել մաքրութեան վրայ քաղաքներում, գիւղերում, առանձին հսկողութիւն արտաբնոցների վրայ, որոնք չափաւոր կառուցութիւն խմելու ջրի շրջակայքում, որպէսզի բացիլները չանցնեն ջրի մէջ, ինչպէս այդ պատահում է յաճախ ջրհորների և գետերի մօտ եղող արտաբնոցներից:

գ) Որովհետև խոլերան, ինչպէս և միւս տարափոխիկ հիւանդութիւնները, հարուածում է աղքատ դասակարգը, ուստի հարկաւոր է մտածել նրա մասին, տալով առողջարար բնակարան, ջուր, մեռնող, քանալով ճաշարաններ, թէյարաններ և այլն:

դ) Հսկել, որ լուրջ ախտահանում լինի խոլերի դէպքերի ժամանակ թէ բնակարաններում, թէ շուկաներում և այլն:

ե) Հսկել, որ թէ խոլերայով հիւանդացողների, թէ խոլիքայով վարակուած տեղերից եկողների կղկղանքը մանրադիտական սխտեմատիկ քննութեան ենթարկուի որոշ ժամանակամիջոցում, մինչև որ բացիլները անյետահան նրա մէջ:

զ) Հիւանդներին անմիջապէս տեղաւորել առանձին հիւանդանոցներում (холерн. бараки), ուր կան ամեն յարմարութիւններ թէ բժշկելու և թէ ախտահանելու: Իսկ եթէ հնարաւորութիւն կայ տանը մնալու, ձեռնարկել հարկաւոր միջոցների թէ հիւանդին առանձնացնելու և թէ նրա կղկղանքը և այն ամենը, որը շփուում է նորա հետ, ախտահանելու:

Եւրոպական ազգերը վաղուց իրանց ապահովեցրել են զանազան համաճարակների հարուածներից, օրինակ՝ խոլերի և ժանտախտի, առաջ քերելով Պոլսի և Ալեքսանդրիայի միջազգային խորհուրդների հաստատումը, և Կարմիր ծովի, Պարսից ծոցի հսկողութեան և ախտահանական հաստատութիւնները:

VIII ՆԱԽԱԳԱՇՏՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒԱՍՏԸ ԽՈՒՆԵՐԱՅԻ ԴԷՄ

Այդ պատուաստումը սովորաբար անւում է երեք անգամ 5-6 օրուայ ընդմիջումներից յետոյ: Նախապաշտպանութիւնը տևում է մէկ տարի: Բժ. Ferran-ի, Хавкинъ, Kolle-ի, Marata-ի փորձերը ցոյց են տուել հետևելու:

Ըստ Մոցատի փորձերի 80,000 անձանց վրայ, հիւանդացել են 0,06%, վախճանուել 0,002%, մինչ չպատուաստուածներից հիւանդացնել են՝ 0,13%, վախճանուել՝ 0,1%: Այդ պատուաստումը գործադրուած է գլխաւորապէս բժիշկների, ծառաների, ֆիլիզիքների և գիթութեան ցոյրերի վրայ: Այդպիսի պատուաստում տեղի ու-

նեցաւ առաջներում մեզ մօտ և Թիֆլիսում, երբ երևաց խոլերայ, որը շուտով անյետացաւ շնորհիւ սանիտարական լուրջ միջոցների:

Բժ. Բ. Աղասարեան

(Շարունակելի)

Պ ա տ մ ա կ ա ն

ՈՒՆԵՐԱՅԻ ԻՇԽԱՆՈՒՇԻ

«Հարի (մինչև) Շուշան զարգրուի,
«Պատարագ կ'արձկուի...»

(ժող. առած)

«Համբաւարեք»-ի № 37-ում լոյս տեսած Շուշանի խառնուրդի յօդուածը վերյուշեւ տուեց ինձ մի ազգային ուած՝ որ այս տողերի վերնագիրն է կազմում:

Համաձայն ժողովրդական աւանդութեան՝ որ վերոգրեալ առածի մեկնութիւնը կամ բացատրութիւնն է և որ զալիս է ստուգելու իշխանուհու թանկագին մարմնի գիւտը, Բագրատունեաց մայրաքաղաքի փառք ու պարծանքներից մինն էլ «Տիկ-նանց տիկին Շուշան» էր, որ թէև եկեղեցասէր՝ բայց «գրգնաւ և գգուիւ ի գահաւորակս և ի բաստեւունս» աւելի քան զարդաւոր էր կամ պլրասէր էր:

Երբ հայոց սուրբ Աղօթարանը բացւում էր աշխարհի վրայ ասում է ժողովուրդը տիկին Շուշանը նաժիշտներով շրջապատուած հանդիսաւորապէս եկեղեցի երթալու համար սկսում էր հագնել մարգարտաշար թագաւոր շապիկը, թանկագին պատմուհանը, եզրածիրանին¹⁾, միջնածիրանին ու երևելի լակոնացին: Պէտք էր նաև պատշաճաւոր ձեռով գլխին յարմարցնէր ցանցակերպ ծամակալը, մանկները, դնէր խոյրը, կապել տար իշխանական ապարօշը, ոտքերն անցկացնէր ոտքի մեհեւանդների փառքը²⁾, ձեռքերին դնէր ապարանջանները, մատներին՝ մատանիները, ականջներից կախէր՝ գնդերը, աւելացնէր նաև ոտքի զարդաշղթաները: զօտիկում դետեղէր անուշահոտ ուղիների (духи) տուփերը: կողքից կախէր հմայեակները և վերջապէս գլուխը ծածկէր մի շղաշատեռով, որի տակից, ինչպէս Աստղիկեան մէզի մէջից, շողողում էր իշխանուհին³⁾: Եւ մինչ նաժիշտների ու օրիորդների հետ ուղում էր թափորով եկեղեցի երթալ, ահա պատգամարեւը զալիս էր լուր տալու որ պատարագն արձակուած է:

Կրկնում էին ամեն տօն ու կիրակի օրերում օՏիկնանց տիկինի զարդարանքի և պճնելակերպի արարողութիւնները: պատարագը արձակուած էր և նա զրկուած էր եկեղեցի գնալուց, ու-

¹⁾ Եզրածիրանի—ծիրանեզոյն քղանցքներով զգեստ: Միջնածիրանի—զգեստ, որի մէջի թելերը ծիրանի գոյն ունին: Լակոնացին—թափանցիկ կտու: է: Այս տեսակ հագուստները հագնում էին իշխանուհիները հին ժամանակներում: Մանօթ. Խմբ.

²⁾ Մինչև այսօր էլ Մշոյ աշխարհի հայ և քիւրդ կիներն իրենց ոտքերին կապում են սև ուղեւորներ, որոնք կոչւում են սիլուսի կուկներ: Տակաւին կարելի է տեսնել հատ ու կենտ կիներ, որոնք կրում են ոտի մեհեւանդներ, որ ժողովրդական ճարտարով կոչւում են խալխալ և շինում են պղնձից, արծաթից կամ հասարակ երկաթից:

³⁾ Զարգարանջ: այս մանրամասնութիւնը նկարագրուած է հայոց եկեղեցու Մայր Մաշտոց ում, փոխադրուած՝ Եսայեայ մարգարէից (Գ. 18), որ նկարագրում է ժամանակակից հրէայ աղջիկների պլրանքը: Արարներն՝ իբրև սեմիտ ժողովուրդ, շատ բան առած են հրէաներից, իսկ Հայերը Բագրատունեաց շրջանում նոյնպէս շատ սովորութիւններ ընդօրինակած պիտի լինեն արարներից: Օր. Գագիկ Բ-ի արձանը ցոյց է տալիս, որ հայոց թագաւորները զգեստաւորում էին խալիֆաների նման, բնական է որ կանայք ևս հետևէին տիրող ողորդ սովորութեանց տեղին ու դիրքին համաձայն: Ս. Մ.

բովանդակելու պալատը, ասում է ժողովուրդը, բառական հեռու էր եկեղեցուց:

Արի՜ ի՞նչ չէր մնում, եթէ ոչ՝ ունենալ սեպական եկեղեցի՝ նոյնիսկ պալատին կից: Շատ չանցած մայրաքաղաք Անին դարդարում էր մի փառաւոր եկեղեցիով ևս, և դա Տիկնանց տիկին Շուշանի եկեղեցին էր, ուր ի հարկէ պատարադը չէր կարող արձակուել մինչև որ Տիկինը չգարդարուէր և ներկայ չը լինէր:

Անցել են դարեր ու տարիներ, բայց հայ ժողովուրդը դեռ չէ մոռացել իր զարդասէր Տիկնոջ պննակներով և դրա յիշատակը անմահացրել է «Մինչև Շուշան զարդարուի» պատարազը կարձակութիւն առանձնով ¹⁾:

Նուիրում եմ այս տողերը Տիկին Շուշանի թանկագին աւելիների գիւտի յիշատակին:

Սահակ Մովսէսեան

Թ Ա Տ Ր Ո Ն

Հ Ա Յ Թ Ա Տ Ր Ո Ն

Հայոց դրամատիքական ընկերութեան խորհուրդը վերջնականապէս վճռել է յառաջիկայ թատերաշրջանը բաց անել հոկտեմբերի 3-ին, որի համար պիտի ներկայացուի «Պէպօ» կոմեդիան ի յիշատակ Սունդուկեանի և Չմշկեանի: Սրանց մասին ներկայացումից առաջ հրաւիրուած է քանախօսելու մեր ականաւոր գրող պ. Շիրվանզադէն: Ինչպէս «Պէպօ»-ին, նմանապէս Շանթի նոր թատերկ Վոյսթի և ուրիշ թատերկների համար պատրաստում են նոր բեմադրանքներ և հագուստներ:

«Պէպօ»ի ներկայացման մասնակցելու հրաւիրուած են՝ տ. Վարդուհի (Շուշան), պ. պ. Գ. Տէր-Դաւթեան (Գիթօ) և Յ. Տէր-Գրիգորեան (Արուսիկ): Որոշուած է Գիթօյի անունով յաջորդութիւնն ապահովելու համար ոչ մի օր չը խնայել և առանձին ուշադրութիւն դարձնել բեմադրութեան ճշգրիտ և գեղարուեստական լինելուն:

Խմբի ընդհանուր ընթիւնքը պ. Սևուհեանից զատ նաև հրաւիրուած են քանահաճօրէն մի քանի ներկայացումներին ուղղութիւն տալու համար պ. պ. Բափանակեան և Յ. Չմշկեան: Մի քանի ֆրանսերէնից նոր թարգմանուած թատերկների բեմադրութեան համար օժանդակելու է խմբի ղեկաւոր պ. Վ. Փափազեան:

«Պէպօ»ի ներկայացման զուտ արդիւնքի մի մասը յատկացուելու է Չմշկեանի յուշարձանի ֆոնդի օգտին:

Երկրորդ ինքնուրոյն թատերկը լինելու է Շիրվանզադէի «Նամուս»ը, որի մէջ առաջին անգամ պիտի հանդէս գան տ. Սիբանոյշ և պ. Վ. Փափազեան (Սէյրան): «Նամուս»ի երրորդ արարուածը (հարսանիք) պիտի ներկայացուի երկու պատկերով:

Նկատի ունենալով այս տարուայ խմբի կազմը, որ բաղկացած է երիտասարդ և պատրաստուած ուժերից՝ իրաւունք ունենք սպասելու, որ խումբը կ'արդարացնի իր վրայ դրուած յոյսերը:

ՀԱՅ ԳԻՐԱՍՈՒՆԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հայ դրամատիքական ընկերութիւնից զատ կազմուել է նաև Հայ դերասանական ընկերակցութիւն անունով մի միութիւն:

¹⁾ Այս և հետեւելու «Հարի արն եկաւ, մոտազ գնաց» կամ «Հարի առուն գալ, գորտան աշքեր գուրս կիգայ» առանձնքը գործ են ածում այն պարագային, երբ գործը ձգձգուած է, յետաձգուած կամ ժողովրդական լեզուով ղեկավարուած, ղեկավարուած: Ս. Մ.

որի անդամներն են՝ տ. Մայսուրեան, պ. պ. Արէլեան, Զարիֆեան, Ալիխանեան և ուրիշներ, բոլորն էլ յայտնի և կարող ուժերից:

Դերասանական ընկերակցութեան ներկայացումները պիտի կայանան հինգշաբթի օրերը: Առաջիկայ հոկտեմբերի 6-ին կը ներկայացուի Լ. Շանթի «Հին Աստուածներ» թատերկը. այնուհետև պիտի ներկայացուին յաջորդաբար, մեծ մասամբ ինքնուրոյն թատերկութիւնները:

Ներկայ թատերական տարեշրջանը մեծ յոյսեր է ներշնչում. հայ թատրոնի առաջադիմութիւնը սրանով որոշ զարկ է առաւելում: Պէտք է վերջապէս բարձրանալ արեւելեան գոհակութեան աստիճաններից, մարդիկ ժողովրդի ճաշակը, ազնուացնել և կըրթել նրա զգացումները:

Միւս կողմից հայ հասարակութիւնը պէտք է գնահատէ մեր լուսավոյն արուեստագէտներին ջանքերը, գնահատէ թէ բարոյապէս և թէ նիւթապէս: «Արշին մալ ալանն»-երի կաշկանդիչ և գոհակացնող ազդեցութիւններից ազատուելու և մաքրուելու համար՝ հայկական թատրոնը մեծ և կարեւոր դեր ունի կատարելիք:

Արտիստ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ստացանք՝ Դերբերի Աղամս Դիրոնսի «Արեւիկա և Երեւան»-ը Երեւանի թատերական ընկերութեան:

3

Խմբագիր՝ ՍԱՄՍՈՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆՑ

Հրատարակիչ՝ Կ. Հ. Բ. ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Յ ա յ տ ա ր ա ր ու թ ի լ ն ն ք

Մեծ Իսխանուհի Տառնուհա Նիկո-

լայեւնայի Գլխաւոր Կոմիտէի

փախստական երեխաների համար բացուած և բացուելիք զարոյցների համար հարկաւոր են

ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ-ՈՒՍՈՒՑՉՈՒՅԻՆՆԵՐ

(Թիւրքահայ և ռուսահայ)

Դպրոցների գործը ղեկավարելու համար ընտրուած

որոշելով կազմի ուսուցչական ցանկ, առաջարկում է ցանկացողներին պաշտօնավարել վերոյիշեալ զարոյցներում, փութալ յայտնել Խորհրդին մանրամասն տեղեկութիւններ թէ ձրտեղից են, լինի տարեկան են, քանի տարի ուսուցչական պաշտօն են վարել, քի զարոյցում են աւարտել իրենց ուսումը: Պէտք է դիմել այս հասցեով՝ «Հայ Դպրոցականական Ուսումնարանների Դպրոցական Խորհրդին», Училищному Совету школ для дѣтей бѣженцевъ, Тифлисъ, Абасъ-Абадская, 7.

3-3

„ՀԱՄԲԱՌԱԲԵՐ“

ԱՆՈՒԱՆԱՑՈՒՑԱԿ ՓԱՍՏԱԿԱՆ ՈՐԲ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ

Այաչկերտի որսանոցի որբերի ցուցակը

1916 թ. յունիսի 3-ին.

№	ԸՁԳԵՆՈՒՆ ԵՒ ԸՆՈՒՆ	Ցուցակ	Ո՞ր գիւղից	Ո՞ր շրջա- նից
1	Աւետիսեան Գէորգ	12	Դրմերտ	Մուշ
2	Աստուածատրեան Հայկ	10	Կողակ	Բուխանուխ
3	Աւետիսեան Մուշեղ	10	Զաւուրմա	Մուշ
4	Առաքելեան Մկրտիչ	4	Էլպիս	Խնուս
5	Առաքելեան Գրքո	5	—	—
6	Աստուածատրեան Սարգիս	12	Յունան	Մուշ
7	Արքոյեան Քեասո	6	Համգաշէխ	Խնուս
8	Արսէնակեան Ռուբէն	5	Տութաղ	—
9	Աւէեան Նանախան	9	Քաղքիկ	Խնուս
10	Արէեան Խաչո	10	Խմէնք	Մուշ
11	Արսէնեան Սամսոն	9	—	Խնուս
12	Աւոյեան Ասիկ	7	Զաւուրմա	—
13	Արքահամեան Խաչատուր	17	—	Մուշ
14	Արշակեան Ազնիւ	4	Գիւմգիւմ	—
15	Ամիրխանեան Արամ	3	Աւզուտ	Մուշ
16	Ասոյեան Լևոն	10	Երիշտեր	—
17	Ամիրխանեան Ազատ	4	Աւզուտ	—
18	Արսէնեան Զոհրաբ	5	—	Խնուս
19	Ակոյեան Եղիս	13	Հարաքոփրիկ	—
20	Ասատուրեան Փարիշա	12	Կողակ	Բուխանուխ
21	Առաքելեան Իգան	10	Հարաքոփրիկ	Խնուս
22	Արփոյեան Ազատ	7	Խասգիւղ	Մուշ
23	Աւեան Սօսէ	9	Բոստաքեանդ	—
24	Ամրոյեան Անդրանիկ	10	Հարաքոփրիկ	Խնուս
25	Աւետիսեան Սաթէ	12	Զաւուրմա	—
26	Աւետիսեան Միլիթար	12	Զեքօբլօ	Վան
27	Ակոյեան Խաչո	10	Շմկակ	Մուշ
28	Անդրոյեան Ալմաստ	10	Բոստաքեանդ	—
29	Աւաղեան Խաթօ	10	Տուման	—
30	Արքոյեան Պայծառ	10	Հարաքոփրիկ	Խնուս
31	Առաքելեան Խանըմ	10	Քաղքիկ	—
32	Ասոյեան Ազատ	4	Բոստաքեանդ	Մուշ
33	Արթինեան Հրեղէն	8	Քրդագոմ	—
34	Արսէնեան Սիրան	12	Խնուս	—
35	Արթինեան Լևոն	14	Արդերդ	Մուշ
36	Արշակեան Վահան	4	Տուման	Խնուս
37	Աւոյեան Ազնիւ	4	Թիլ	Մուշ
38	Աւոյեան Նանուհ	11	Բասկա	Վարդօ
39	Արուծեան Հայկօ	6	Տուման	Խնուս
40	Արսէնեան Փուրօ	4	Խնուս	—
41	Աւէեան Մարգարիտ	10	Քաղքիկ	Խնուս
42	Արքոյեան Վարդիկ	6	Աւզուտ	Մուշ
43	Ամիրխանեան Արշուր	8	—	—
44	Արսէնակեան	4	Զորկնոց	—
45	Արքոյեան Սարգիս	3	Հարաքոփրիկ	Խնուս
46	Ազատեան Կուլէ	10	Սալուա	—
47	Անդրէասեան Վարդօ	9	Իրիգակ	Մուշ

48	Բրսոյիան Ռուբէն	10	Գումգեղբա	Մուշ
49	Բարսեղեան Ղազար	10	Արղղօն	"
50	Բաղէեան Աղէ	9	Խալչավիշ	Խնուս
51	Բաղէեան Ասմար	6	"	"
52	Բաղդասարեան Արեղնաղ	7	Արտոնք	Մուշ
53	Բալոյեան Մաքէ	3	Քօլօսիկ	"
54	Բաղդասարեան Արմենակ	14	Խնուս	—
55	Գրիգորեան Յովսէփ	12	ԽՂիկիտի	Բուլանուխ
56	Գրիգորեան Արտեմ	13	Բոստաբեանդ	"
57	Գրիգորեան Վարդանոյշ	6	Արտոնք	Մուշ
58	Գէորգեան Արատա	11	Ղարաքոփիկ	Խնուս
59	Գրիգորեան Արիստակէս	14	Խօշկելաի	Բուլանուխ
60	Գրիգորեան Թորգոմ	4	Դրմեքտ	Մուշ
61	Գրիգորեան Մկրտիչ	10	Չորկնոց	"
62	Գէորգեան Հայրիկ	12	Քաղքիկ	Խնուս
63	Գէորգեան Եղիա	?	—	—
64	Գէորգեան Սրշակ	8	Խեարթանք	Խլաթ
65	Գէորգեան Մարիամ	8	—	Խնուս
66	Գրիգորեան Մովսէս	9	Վարդօ	—
67	Գասպարեան Չարդար	10	Մաջէթլու	Խնուս
68	Գեղամեան Երիտ	10	Ղարաչոպան	"
69	Գէորգեան Աղբութ	10	Բոստաբեանդ	Մուշ
70	Գրիգորեան Մեսրոպ	10	Յունան	"
71	Գրիգորեան Ասւատուր	10	Մուշ	"
72	Գրիգորեան Նուարդ	11	Ղարաքոփիկ	Խնուս
73	Գրիգորեան Անդին	11	Տոտան	Վարդօ
74	Գասպարեան Սարգիս	12	Յունան	Մուշ
75	Գասպարեան Արմենակ	12	Բուրնաղ	Խնուս
76	Դանիէլեան Գարեգին	4	Քրդադոմ	Մուշ
77	Երանոսեան Կուլի	13	Վարդենիս	"
78	Երանոսեան Քիշմիշ	14	—	Խնուս
79	Երանոսեան Մարդա	7	—	"
80	Ելոյեան Երուանդ	12	Տատուան	Բիթլիս
81	Երէցեան Յովնաննէս	10	Երիշտեր	Մուշ
82	Երէցեան Արու	7	"	"
83	Երանոսեան Համբարձում	10	Խասգիւղ	"
84	Երէցեան Բենօ	4	Քրդադոմ	"
85	Եղոյեան Նատո	8	Հարամիկ	Խնուս
86	Ջաքարեան Վերքօ	5	Ծղաղ	Մուշ
87	Ջաքարեան Սեդօ	6	—	—
88	Էրոյեան Անդրանիկ	11	Մկրադոմ	Մուշ
89	Թորգոմեան Կիրակոս	6	Արտոնք	"
90	Թաթոսեան Նանակիւլ	10	Արգրում	—
91	Թաթոյեան Վահան	11	Խասգիւղ	Մուշ
92	Թաթոսեան Իփրօ	5	"	"
93	Թաթոսեան Կարմեն	4	"	"
94	Թաղէոսեան Սիրան	9	Արօս	Խնուս
95	Իփրոյեան Ազնիւ	10	Սօրտար	Մուշ
96	Իսրոյեան Սրտուր	10	Թափաւի	Խլաթ
97	Իսրայէլիան Կուլէ	5	Աղզամելիք	Խնուս
98	Խաչոյեան Աստուածատուր	4	Խլաթ	Բիթլիս
99	Խաժոյեան Անտօ	11	Խասգիւղ	Մուշ
100	Խաժոյեան Մքրօ	9	"	"
101	Խիլոյեան Ազնիւ	14	Խնուս	—
102	Խաչոյեան Վարդանոյշ	7	Ղարաչոպան	Խնուս
103	Խկոյեան Հրանտ	8	Խասգիւղ	Մուշ

104	Կարոյեան Հրանտ	8	Աղջամելիք	Խնուս
105	Կարապետեան Յակովբ	17	Երիշտեր	Մուշ
106	Կարոյեան Արմօ	10	Բոստաքեանդ	»
107	Կօլէեան Ունան	10	Թիլ	»
108	Կարապետեան Քերովբ	11	Քասպիւղ	»
109	Կժոյեան Արմօ	8	Բոստաքեանդ	»
110	Կարոյեան Ալմաստ	6	Քասպիւղ	»
111	Կարպոյեան Բայաղէ	12	Տապաւէն	Խլաթ
112	Հլղաթեան Օիսօ	12	Անեքու	Մուշ
113	Համբարձումեան Վարդանոյշ	11	—	Խնուս
114	Հլոյեան Անտօ	12	Բոստաքեանդ	Մուշ
115	Համբ աղջիկ	6	—	—
116	Համբարձումեան Փարեա			
117	Համբարձումեան Աղբութ	12	Սօրտար	Մուշ
118	Հապարեան Մարգարիտ	13	Քաշխալտաղ	»
119	Համբարձումեան Անուշ	4	Խնուս	—
120	Ղուկասեան Միհրան	10	Բոստաքեանդ	Մուշ
121	Ղազարեան Յարութիւն	10	Երիշտեր	»
122	Ղազարեան Ռուբէն	12	»	»
123	Ղօտեւանեան Աղիկ	10	Տաւփան	—
124	Ղազարեան Հմայեակ	8	Կիւնտեմիք	Վարդօ
125	Ղուրշուտեան Արուս	7	Տուման	Խնուս
126	Մխիթարեան Սողոմոն	8	Էլպիս	»
127	Միսաքեան Անդրանիկ	6	Ղայրաշի	—
128	Մկրտչեան Պետրոս	16	Քասպիւղ	Մուշ
129	Մարգարեան Միհրան	4	Արզաւանք	»
130	Մկրտչեան Սգաս	4	Տուման	—
131	Մանուկեան Մուշեղ	10	Քարախու	Բլանուխ
132	Մոսոյեան Աղնիւ	6	Բոստաքեանդ	Մուշ
133	Մոսոյեան Քինօ	8	Իրիկակ	»
134	Մուրադեան Սօսէ	10	Դրմեքտ	»
135	Մխիթարեան Յովհաննէս	14	Երիշտեր	»
136	Մուշեղեան Ռուբէն	11	—	Վարդօ
137	Մուշեղեան Անդրանիկ	(?)	—	—
138	Մխոյեան Գէորգ	7	Վարդխաղ	Մուշ
139	Մկրտչեան Քերովբ	9	Քասպիւղ	»
140	Մեսրոպեան Յարեթ	5	Քարսա	—
141	Մարգարեան Յակովբ	11	Վարդովա	—
142	Մխիթարեան Տիգրան	10	Բոստաքեանդ	Խնուս
143	Մարգարեան Սինա	6	Աւղաղբիւր	Մուշ
144	Մարգարեան Արամ	10	Երիշտեր	»
145	Մկրտչեան Առաքիլ	11	Քոզեր	—
146	Մնօյեան Սիրան	4	Քաղքիկ	Խնուս
147	Մուրադեան Մուշեղ	5	Ալիքլուսն	Մուշ
148	Մարտիրոսեան Շաղլի	10	Օղնշօր	Բուլանուխ
149	Մարտիրոսեան Թերիաշ	11	»	»
150	Մարտիրոսեան Քօտեւա	8	»	»
151	Մուշեղեան Զլֆէ	8	—	—
152	Մելիքեան Գէորգ	10	Քասպիւղ	Մուշ
153	Մուշեղեան Յակովբ	10	Բոստաքեանդ	»
154	Մուրատեան Քուրուս	9	Ամիրան	—
155	Մարտիրոսեան Յովհաննէս	11	Երիշտեր	Մուշ
156	Մարգարեան Սղանի	8	Աւղախ	Բիթլիս
157	Մանուկեան Բիգա	18	—	Բուլանուխ
158	Մխիթարեան Ծրուանդ	10	Քաղքիկ	—
159	Մանուկեան Հեղինէ	10	Հարամիկ	Խնուս
160	Միսաքեան Աւատուր	8	Խնուս	»
161	Միսաքեան Անդրանիկ	4	»	»

162	Մկրտչեան Գուլէ	(?)	—	—
163	Մելիքսեղեկեան Սարաֆ	10	Կողակ	Խնուս
164	Մակարեան Ազօ	10	Յունան	Մուշ
165	Մուշեղեան Աղաւնի	10	Չաւուրմա	Խնուս
166	Մաթոսեան Ռուբէն	8	Ծրգէա	Մուշ
167	Մաթոսեան Գրիգոր	6	»	»
168	Մարտոշեան Վարդիշահ	6	Քրդագոմ	»
169	Մկրտչեան Հրեղէն	8	Գոմեր	»
170	Միսաքեան Կուլէ	9	Մարուֆ	Խնուս
171	Մոսոյեան Մարգարիտ	4	Աւաղաբիւր	Մուշ
172	Մոսոյեան Մանուկ	5	Մուշախէն	»
173	Մինասեան Գիշօ	5	Արտոնք	»
174	Մոսոյեան Իսրօ	7	Աւաղաբիւր	»
175	Մուրադեան Անուշ	11	Կիւնտեմիր	Վարդօ
176	Մկրտչեան Մարթա	6	Կիլիկեացան	Մասուն
177	Մուրադեան Հայաստան	8	Դրմերտ	Մուշ
178	Մուշեղեան Վարդէ	6	Բոստաքեանդ	Խնուս
179	Մարգարեան Մարէ	7	Կիւնտեմիր	Վարդօ
180	Միսաքեան Ֆրլըք	5	Մարուֆ	Խնուս
181	Մարկոսեան Ջաւահիր	14	Բոստաքեանդ	Մուշ
182	Մուշոյեան Բերսօ	5	Փրկաշէն	Բուլանուխ
183	Յակովբեան Մխիթար	10	Ագրակ	Խնուս
184	Յակովբեան Գարեգին	10	Շարան	»
185	Յարութիւնեան Մկրտիչ	11	Խմներ	Մուշ
186	Յովսէփեան Ազատ	6	Երիշտեր	»
187	Յակովբեան Մելիք	3	Գօլօսիկ	»
188	Յովսէփեան Յովնանէս	12	Թէմրան	Քղի
189	Յովսէփեան Անդրանիկ	10	Մուշ	—
190	Յակովբեան Սերովբ	10	Խասգիւղ	Մուշ
191	Յովսէփեան Արուս	4	Տոտան	Վարդօ
192	Յովսէփեան Սղաւնի	13	Խնուս	—
193	Յովսէփեան Անդրանիկ	10	»	—
194	Յովսէփեան Հրանտ	7	»	—
195	Նատոյեան Ջաքար	12	Խաչաղլու	Կողակ
196	Նազարեան Մխիթար	10	Վարդով	—
197	Նազարեան	6	Խաղապիս	Խնուս
198	Ներսէսեան Միհրան	11	Կիւնտեմիր	Վարդօ
199	Նազարեան Սառա	10	Օղնուտ	Մուշ
200	Նազարեան Անիաշատ	10	Չաւուրմա	Խնուս
201	Շքուրեան Նուարդ	10	Կիւնտեմիր	Վարդօ
202	Չաչանեան Ասօ	10	Վարդօ	—
203	Պօղէեան Արամ	8	Կաղզվան	—
204	Պարտիկպանեան Հայկ	12	Թէմրան	Քղի
205	Պօղոսեան Ալէքսան	10	Խասգիւղ	Մուշ
206	Պօտոյեան Անդրանիկ	5	Բոստաքեանդ	»
207	Պօղոսեան Տօնօ	10	Երիշտեր	»
208	Պետրոսեան Բերսար	12	Ղարաքոփրիկ	Խնուս
209	Պօղոսեան Սիմէօն	11	Արտոնք	Մուշ
210	Պետրոսեան Մեմլար	11	Խասգիւղ	»
211	Պաղտասարեան Հրեղէն	12	Արտոնք	»
212	Պաղտասարեան Խոսրով	5	»	»
213	Պետրոսեան Դրիգոր	13	Թիլ	»
214	Պետրոսեան Արշալոյս	10	Ղարաքոփրիկ	Խնուս
215	Պուշոյեան Չապէլ	10	Երիշտեր	Մուշ
216	Պաղտասարեան Ջաքար	12	Խնուս	—
217	Պետրոսեան Սարգիս	(?)	—	—
218	Պետրոսեան Ռեհան	8	Իրիդակ	Մուշ